

Bilag I. Metode

Den amerikanske inspiration

I hjertet af Danmark handler om »det danske«, sådan som det er knyttet til fælles institutioner og mentale mønstre i Danmark. Bogen placerer sig dermed i et felt af studier med mange forgængere, ikke mindst af historisk og etnologisk, men også sociologisk art (se fx Borish 1991, Reddy, 1991, Lundgren-Nielsen 1992, Østergaard 1992, Knudsen 2000, Gundelach 2002b, Korsgaard 2004, Sanders 2006 og Østergaard 2007). Om – og fra – så at sige alle andre lande foreligger der også vigtige bidrag til traditionen, om Norge fx i Gullestad 1989 og om Sverige fx i Daun 1989 og 2005. *I hjertet af Danmark* har imidlertid sin egen synsvinkel og sit eget metodiske anslag – som et selvstændigt bidrag til den lange og brede tradition for beskrivelser af »det danske«.

Vores tilgang til en afdækning af, hvad det vil sige at være dansker, er i høj grad inspireret af den amerikanske sociolog Robert N. Bellah, som sammen med en række kolleger udgav bogen *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life* i 1985. Gennem en kombination af brede sociologiske og interviewbaserede studier indkredser forfatterne til *Habits of the Heart* en række idealtypiske måder at være amerikaner på. Disse måder formes og udvikles i hverdagens sociale sammenhæng, både privat og offentligt, men de er samtidig rodfæstet i den amerikanske historie og kultur.

Det er de almindelige amerikanere, der er hovedpersonerne i *Habits of the Heart*, men idealtyperne kan genfindes i fortællingerne om de store, historiske individualister, som var med til at skabe USA. Sådanne historiske individualister har danskerne ikke som fremtrædende idealer. Danskerne har ingen *founding fathers* som George Washington og Thomas Jefferson, og de har ingen historiske, helgenagtige ledere som Abraham Lincoln og Martin Luther King. Når danskerne fremhæver fx H. C. Andersen, Søren Kierkegaard og Niels Bohr er det på grund af deres bidrag på forskellige felter, men ikke som særlige danske identifikationsfigurer. Blandt andet derfor har vi i denne bog anlagt en lidt anden indgangsvinkel til arbejdet end Bellah og kolleger. Trods de umiddelbare ligheder med *Habits of the Heart* er der således også vigtige forskelle mellem de to bøger, som bl.a. er begrundet i, at det danske er et produkt af en lang fælles historie og praksis uden særlige personer som ledestjerner. Når vi fx i denne bog citerer Grundtvig eller Benny Andersen, er det på

grund af deres evner til at udtrykke noget af »det danske«, ikke fordi danskerne særligt forstår sig selv ud fra netop disse personers liv og virke.

Vores inspiration fra Bellah og kolleger gælder bogens tema, men især den metodiske tilgang: Vi har kombineret den brede sociologiske og kulturelle fremstilling af det danske samfund med viden hentet gennem dybdeinterviews med »almindelige« danskere. Her har vi kunnet finde både store variationer og nogle fællestræk ved det at være dansk. Dette viser sig tydeligst i, at danskere bredt deler nogle normer omkring den rigtige adfærd og holdning som medborger. Det bekræftes også af tidligere undersøgelser, som bl.a. har vist, at danskerne generelt er blandt de mest moralske i Europa, hvad angår fx forpligtelse til at arbejde og fordømmelse af socialt bedrageri (Nørregaard-Nielsen & Østergaard 2004; Gundelach 2004b).

Enshed og forskel

På linje med svenske Åke Daun (2005) og norske Thomas Hylland Eriksen (1994) vil vi afdække det typiske i det nationale. Fokus kommer dermed til at ligge på det, der er fælles, snarere end det, der er forskelligt. Man kan indvende, at vi derved kommer til at overdrive homogeniteten, eksempelvis kommer til at overse værdimæssige forskelle fx mellem højt- og lavtuddannede eller mellem generationer. Og medregner vi indvandrere, bliver det tydeligt, at der er betydelige forskelle i værdierne både mellem danskerne indbyrdes, mellem de etniske danskere og de etniske minoriteter og mellem de etniske minoriteter indbyrdes. Som nævnt i forordet nødsages vi i bogen til at se bort fra forskelle mellem den etniske majoritet og de forskellige etniske minoriteter. En sådan problemstilling kræver et helt anderledes designet projekt end det foreliggende i indhold og i struktur, bl.a. fordi der er store variationer mellem værdier og opfattelser i forskellige etniske minoriteter (se Gundelach & Nørregård-Nielsen 2007).

Analysen af det danske er bedrevet på et abstraktionsniveau, hvor lighederne mere eller mindre stærkt slår igennem på tværs af institutioner. Dette svarer til den *approach*, som Daun har brugt i sine analyser af svensk mentalitet. Han argumenterer for sin *approach* ved at bruge sproget som metafor (Daun 2005: 9): Selv om der er betydelige dialektforskelle, er der også noget fælles ved det svenske sprog, og det er muligt at vaske nogle bærende træk frem i sproget. Daun er blevet kritiseret for at fremlægge et for homogeniserende billede af svensk mentalitet, men fokus på det fælles udelukker ikke, at det også er interessant at se på variationer, og i en række tilfælde er variationerne så store, at det er meningsfuldt og nødvendigt at inddrage variationer for at få

et tilfredsstillende billede. Bogens analyser viser fx, at der inden for arbejde og politik er tale om sprækker i enigheden eller modsætninger mellem befolkningsgrupper. Disse forskelle er naturligvis rapporteret i de relevante dele af bogen.

Kritikken mod at koncentrere sig om det fælles kan trækkes længere, nemlig dels at man kan anklages for at mene, at det fælles også er det bedste, dels at det, der er fælles, opfattes som noget nødvendigt – som samfundets lim. Ingen af disse anklager forekommer os berettigede. Mht. det normative skal det understreges, at der ikke er tale om at fremhæve dansk mentalitet som »bedre« end andre eller i det hele taget at spænde bogen for et projekt om styrkelse af den nationale identitet, sådan som det fx er tilfældet med de definitioner af særlige danske (kanoniske) former for kunst mv., som er udarbejdet af forskellige udvalg under Kulturministeriet. Der er en tendens til, at disse kanonudvalg ikke alene definerer forhold, som er værdifulde i betydningen typiske, anderledes end kunstformer i andre lande. Der ligger også implicit en hierarkisering: De kanoniserede former for kunst mv. er bedre end det, man finder i udlandet. Denne politisk nationale overbygning er ikke en del af denne bogs projekt.

Der er heller ikke grundlag for at opfatte bogen som et strukturfunktionalistisk projekt, dvs. at de mentaliteter eller institutioner, vi analyserer i samfundet, opfattes som nødvendige for samfundets overlevelse eller som en ønskværdig funktionsmåde. Derimod har vi ønsket at finde frem til det, der har en paradigmatisk gennemslagskraft (Daun 2005: 14).

I indledningen har vi diskuteret, hvad vi mener med udtrykket »fælles mentale mønstre« eller »mentalitet«, og vi har understreget mentalitetens basis i befolkningens normer og adfærd. Vi har også fremhævet mentalitetens og institutionernes forbindelse til historiske begivenheder og en historisk stiafhængighed. Egentlig burde det være overflødig at gentage disse forhold her, men vi har valgt at gøre det for at udrydde enhver misforståelse mht. vores teoretiske ståsted: Det er ikke et klassisk funktionalistisk, men et socialkonstruktivistisk ståsted, som vedkender sig betydningen af historiske forløb og det meningsfulde i også at tale om, hvad der er fælles for en befolkning.

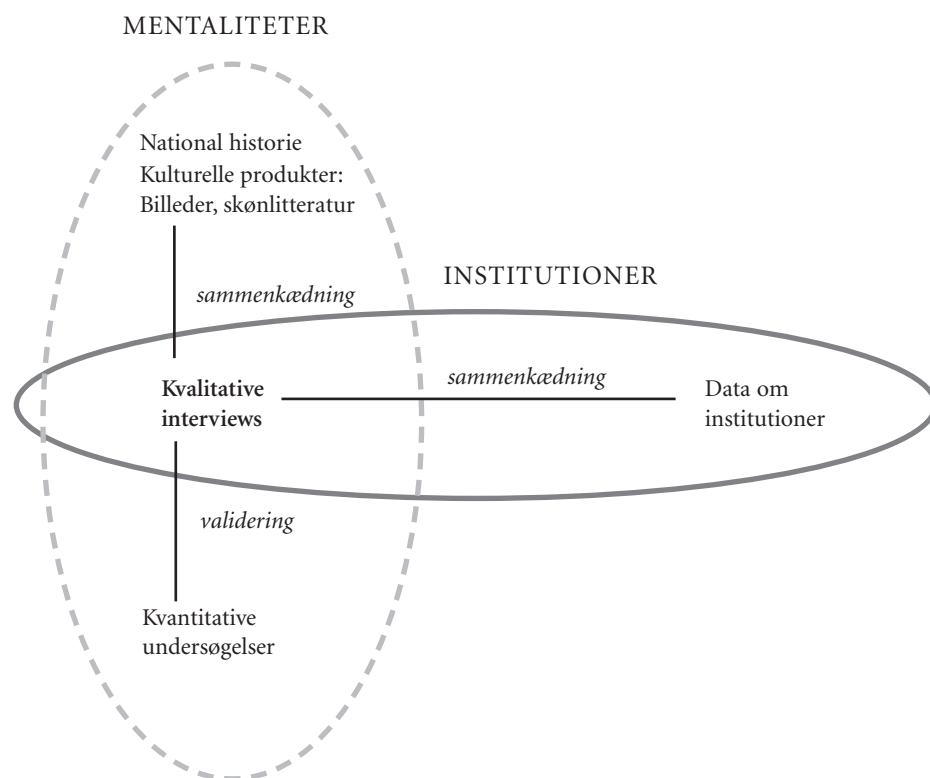
Endelig kan man med henvisning til Wolfes (1998) amerikanske undersøgelse af værdier diskutere, i hvilken grad mange af de modsætninger eller forskelle i mentaliteter, der kan identificeres i den offentlige debat, er rodfæstede eller genkendelige i befolkningen. Wolfe (1998: 276) konkluderer, at der nok er en kulturkamp i det amerikanske samfund, men at det er en kamp, der primært udkæmpes blandt intellektuelle og ikke blandt »almindelige« amerikanere som sådan. Wolfes argument er, at man i offentligheden, ikke mindst i kraft af medierne, tenderer mod at sætte tingene på spidsen. Man er mere

optaget af principper end af pragmatisme, mens det er lige omvendt blandt såkaldt almindelige mennesker. Wolfe giver følgende eksempel: For intellektuelle repræsenterer tradition og modernitet to helt forskellige positioner, mens det for almindelige mennesker er to forhold, man gerne vil bygge bro mellem. For danskerne gælder måske noget tilsvarende for holdningen til indvandrere. Langt de fleste er ikke optaget af skarpe markeringer, men derimod interesseret i at finde ud af at få tingene til at fungere i hverdagen. Wolfe erklærer (1998: 286), at amerikanerne er overbevist om, at midelvejen er den bedste vej, en beskrivelse, der også passer på danskerne, og som måske generelt karakteriserer hverdagslivet i mange kulturer. Det kan være vanskeligt at få øje på i spørgeskemaundersøgelser, hvor man skærer folks opfattelser op i skiver og ser på dem uafhængigt af hinanden. Derved kommer man til at overbetone forskelle på samme måde, som mediediskurserne tenderer mod at overdrive forskellighederne, fordi man analyserer forholdene principielt og ikke konkret, sådan som de leves ud i det daglige liv.

Wolfe konkluderer, at almindelige amerikanere oplever, at den gyldne midelvej, hvor de ønsker at leve deres liv, ikke deles af folk med indflydelse i medier og blandt politikere, der tenderer mod at gøre tingene modsætningsfyldte i stedet for at finde løsninger. Denne kritik af beslutningstagere gælder naturligvis også for forskere og andre, som fortolker befolkningens meninger i det offentlige rum. Det gælder også forfatterne til denne bog. Vores arbejdspraksis er at stille tingene skarpt op og markere principielle forskelle i synspunkter, og derfor kan vi komme til at overbetone forskelle, der ikke opleves som sådanne hos folk. Vi kan risikere at overse folks pragmatisme, men når det er sagt, må det også fremhæves, at de principielle og forskningsrelaterede diskussioner naturligvis også er vigtige for den måde, offentligheden i samfundet fungerer på.

Kilder og materialer

Bogens kerne er 34 kvalitative interviews, og i næste afsnit er der nærmere redegjort for udvælgelse af interviewpersoner, selve interviewene og analyserne. Som hovedregel lader vi interviewmaterialet have en både styrende og omfangsmæssig vægt i fremstillingen, især i Del II. Men som det fremgår af figur B1, står interviewene ikke alene. Formålet med bogen har været at se brydninger og sammenfald mellem institutioner og mentaliteter. Mentaliteterne afdækkes gennem de kvalitative interviews, men de afspejles også i spørgeskemaundersøgelser og i kulturelle produkter, som man i almindelighed opfatter som noget særligt dansk.

Figur B1. Bogens data og deres relationer.

Spørgeskemaundersøgelserne bruges til at validere resultaterne fra de kvalitative interviews. Overalt har vi søgt at fastholde det princip, at vi ikke generaliserer på baggrund af de 34 interviews alene, men kun gør det, hvor konklusioner fra interviewmaterialet støttes af historiske og sociologiske kilder, fx data fra de europæiske værdiundersøgelser eller andre store, repræsentative spørgeskemaundersøgelser. Vi har inkluderet sådanne data og oplysninger i fremstillingen, hvor vi har skønnet, at det var oplysende og perspektiverende, men vi har søgt ikke at overbelaste fremstillingen med de mange former for oplysninger, der findes i kendte værker, som vi i stedet henviser til.

De kvalitative interviews kan ikke alene tolkes som konkrete udsagn om indholdet i dansk mentalitet i dens forskellige former. De kan også ses som en del af en dansk diskurs og som fortællinger om, hvordan det er at bo i Danmark. Det er knyttet op på utallige eksempler på det, som man i hverdagen,

eller i højtidelige stunder, opfatter som noget, der karakteriserer det typisk danske. Man kan fx tale om et typisk dansk landskab, typisk dansk vejr eller en typisk dansk roman. I sådanne tilfælde opfattes de kulturelle produkter som en del af fortællingen om det danske. For at tegne den historiske baggrund for bestemte sociale traditioner og holdninger har vi brugt en vifte af andre former for data, ikke mindst litterære kilder, der som fx sange fra folkehøjskolesangbogen på en gang afspejler og videreformidler bestemte traditioner og holdninger. Det sker især i Del I og Del III. Litterære tekster kan studeres som kilder på samme måde som interviews, men da de ikke indgår direkte i det kildekorporus, vi bygger denne bog på, har vi ikke analyseret sådanne tekster i større omfang. De litterære tekster er i stedet anvendt som illustration, og som et sprog, der kan være med til at skabe genkendelse hos læseren.

Endelig har vi, primært i del II, søgt at vise, hvordan der er en række former for vekselvirkning mellem danskernes mentaliteter og den måde, de samfundsmæssige institutioner er opbygget på og har udviklet sig. Institutionerne har præget mentaliteten og omvendt, og for at kunne illustrere denne pointe er der inddraget en række konkrete oplysninger om de samfundsmæssige institutioners kendetegn og udvikling.

De nævnte sæt af kilder har hjulpet os til at udvælge de træk, som vi fremhæver i »det danske«. Men kilderne taler hverken automatisk eller entydigt. Mange danskere vil mene, at vi finder nogle meget centrale udtryk for »det danske« hos en stærk kone som Regitze i bogen og filmen *Dansen om Regitze* (Christensen 1997) – eller hos HTH-montøren i filmen *Den eneste ene*. De er begge livsdygtige og sympatiske personer. Alle kan respektere, ja næsten blive forelskede i de danske mentaliteter, de to repræsenterer. Men det er ikke nok til, at de to kan gøres til hovedvidner om det danske. Der er mange andre danskere, der er lige så »danske« som Regitze og HTH-montøren. Når vi – særligt i Del III – skal søge at uddestillere de træk, der er særlige for »det danske«, leder vi efter bærende træk, som kan genfindes i flere sammenhænge, typisk såvel mennesker imellem i det daglige som i menneskers forhold til institutionerne i de større samfundsmæssige sammenhænge, (jf. Daun 1989). Som bogens metode er fastlagt, kommer bogen derfor især til at handle om de særligt dominerende (hegemoniske) træk i det danske.

De kvalitative interviews og analysen af dem

Som i *Habits of the Heart* har vi under materialeindsamlingen til denne bog prioriteret kvalitative interviews med folk fra hele landet. Interviewene blev

gennemført i sommeren og efteråret 2006. Bogens tre forfattere gennemførte – efter nogle få prøveinterviews – i alt 22 interviews a halvanden til to timer hver med forskellige danskere rundt omkring i landet i løbet af sommeren. De var udvalgt, så de repræsenterede forskellige erhverv, boformer og kulturelle profiler. Ambitionen var ikke at sikre en repræsentativitet i statistisk forstand. Det er ikke muligt, når man har et så lille interviewmateriale, og det er heller ikke formålet med en kvalitativ undersøgelse. Interviewene er kvalitative dybdeinterviews; de kan derfor bringe ny viden og indsigt frem, men de kan ikke sige noget udtømmende om, hvor *udbredte* bestemte meninger, holdninger og oplevelser hos interviewpersonerne er i den danske befolkning generelt.

Selv om man ikke ønsker repræsentativitet, er det vigtigt at have en høj grad af variation i gruppen af interviewpersoner, fordi man ellers vil gå glip af nuancer og forskelle i danskernes holdninger. Da materialet var samlet, stod det klart, at vi manglede flere vstdanskere, flere mellemuddannede og også flere mænd, for at interviewene kunne siges at være rimeligt dækkende for forskellige grupperinger i den danske befolkning. Vi bad derfor religionssociologen, cand.mag. Nadja Ausker foretage yderligere 12 interviews ud fra den opstillede mangelliste. De blev gennemført i sidste del af september og første del af oktober 2007. To af de 34 interviews var dobbeltinterviews hhv. med et ældre og et yngre ægtepar. En oversigt med angivelse af de i alt 36 interviewpersoners aldersgrupper, erhverv og landsdele findes i tabel B1.

Tabellen viser, at vi i det store og hele har fået en variation på de variabler, vi ønskede, men der er fx ingen interviewpersoner fra Fyn eller Østjylland, og der er ikke et helt dækkende materiale vedr. personer i 20'erne.

Ved udvælgelse af interviewpersoner og kontakten til dem gik vi frem på én af to måder. Vi fandt i vore bekendtskabskredse den eller de personer, der svarede til den eller de kategorier, vi gik efter. Vi bad dernæst den udpegede finde frem til en kollega eller nabo, der svarede til de samme kriterier. Vi har således fastholdt, at interviewerens ikke måtte kende og heller ikke senere måtte komme til at møde interviewpersonerne. Andre interviewpersoner blev udpeget på mere traditionel vis ved hjælp af telefonbogens oplysninger om erhverv og bopæl. Intervieweren kontaktede interviewpersonerne telefonisk for at træffe aftale om tid og sted for interviewet, som altid fandt sted på de interviewedes område, typisk hjem eller arbejdsplads. Villigheden til at deltage har været meget stor. Vi har kun været ude for en håndfuld afslag – og et par tilfælde, hvor interviewpersonerne ikke var at træffe som aftalt, så de måtte erstattes af andre interviewpersoner.

Interviewene er gennemført som en fri samtale, hvor interviewerens har søgt at komme rundt om alle spørgsmål i interviewguiden i den naturlige

Nr.	Navn	Alders- gruppe	Erhverv	Landsdel
26	Anders	40-49	it-iværksætter	Sydsjælland
2	Anne	30-39	projektkoordinator	København
30	Bo	60-69	skolepedel	Syddjælland
27	Cathrine	40-49	fabriksarbejder	Sydsjælland
22	David	60-69	pens. sømand	København/Frederiksberg
3	Dennis	30-39	analysechef	København/Frederiksberg
32	Erik	40-49	eksportmontør	Syddjælland
14	Esben	70-79	bondemand	Nordjylland
23	Flemming	40-49	bygningsarbejder	Sydsjælland
31	Frands	50-59	graver/kirketjener	Syddjælland
33	Frederik	40-49	servicemontør	Syddjælland
28	Gert	60-69	pens. major	Syddjælland
15	Grete	50-59	sygeplejelærer	Nordjylland
18	Hans	50-59	lærer	Nordjylland
6	Helena	50-59	designer/maler	Hovedstadsområdet
36	Jakob	30-39	fuldmægtig	Hovedstadsområdet
20	Jens	40-49	vinbonde mv.	Hovedstadsomr./Sydhavsøerne
24	Jesper	40-49	politiassistent	København/Frederiksberg
7	Jette	30-39	social- og sundhedshjælper	Hovedstadsområdet
11	Karen-Marie	50-59	arbejdsløs kontorass.	Hovedstadsområdet
19	Karina	20-29	studerende	København/Frederiksberg
17	Karsten	60-69	ledende ingeniør	Hovedstadsområdet
12	Kasper	30-39	speditør	Hovedstadsområdet
35	Kate	40-49	fuldmægtig	Hovedstadsområdet
10	Kresten	30-39	gårdejer	Vestsjælland
5	Line	20-29	pædagog	København/Frederiksberg
4	Louise	70-79	pens. ekspeditrice	Hovedstadsområdet
25	Mads	30-39	tømmerformand	Sydsjælland
16	Mikkel	30-39	pædagog	København/Frederiksberg
9	Morten	70-79	pens. direktør	København/Frederiksberg
21	Nadja	20-29	fysioterapeut	Hovedstadsområdet
29	Richard	70-79	pens. driftschef	Syddjælland
8	Rie	40-49	forstander	Vestjylland
33	Sarah	50-59	bankfunktionær	Vestsjælland
1	Signe	40-49	institutionsleder	Vestjylland
13	Solvej	70-79	bondekone	Nordjylland

Table B2. Interviewpersoner fordelt på forskellige karakteristika.

rækkefølge ud fra situationen og personen. Bag interviewfremgangsmåden ligger almindeligt kendte metodebetragtninger omkring kvalitative interviews (se fx Thagaard 2004, især kap. 5). Alle interviewpersoner blev lovet fuld anonymitet. Navne, steder og andre let genkendelige oplysninger er derfor ændret overalt, hvor der bringes citater fra interviewene eller personlige oplysninger om dem. I særlige tilfælde, hvor vigtige træk hos interviewpersonerne bevirker, at deres bekendte måske fortsat vil kunne genkende dem, er der truffet særlig aftale, så de interviewede er indforståede med vores fremgangsmåde. Vinbonden Jens fra Avedøre er så unik som Danmarks første vinbonde, at vi har bedt ham optræde uden anonymisering, hvad han har sagt ja til.

Interviewene blev gennemført ud fra en interviewguide, som er gengivet som bilag 2. Interviewguiden er udviklet i forbindelse med det undervisningsforløb, som forfatterne sammen med professor Niels Henrik Gregersen gennemførte i foråret 2006 (jf. forordet). Som man kan se, følger interviewguiden i store træk en person fra opvækst til familie og arbejde og andre former for samfundsmæssig deltagelse. Hensigten er dog ikke at undersøge, hvordan svarpersonerne reflekterer over deres livsløb eller giver tolkninger af deres biografi. Interviewguidens struktur er valgt for at få en let og naturlig måde at gennemgå bogens emner på i interviewet. Interviewguiden er styret af projektets idé, nemlig på den ene side at analysere danskernes forhold til de samfundsmæssige institutioner og på den anden side at fremdrage tværgående mentale mønstre.

Alle interviews er optaget digitalt og efterfølgende udskrevet i fuld og præcis gengivelse med assistance fra fem af de studerende, der deltog i undervisningen foråret 2006. I udskrevet stand fylder det samlede interviewmateriale ca. 1500 sider. I bogens tekst har vi redigeret i citaterne, så de bliver mere læsevenlige, ved at fjerne de fleste rene talesprogsformer eller tilpasse dem til skriftsprog. Når svarpersonerne siger »oh«, »ik'« eller lignede talesprogs vendinger, er de derfor i mange tilfælde ikke med i citaterne, og det samme gælder halve sætninger eller korte ytringer. Begrundelsen er, at det vanskeliggør læsningen, hvis der er en for detaljeret citering direkte fra talesproget.

Den empiriske kerne i bogen er 34 interviews med 36 danskere fra forskellige dele af landet. Interviewene står imidlertid ikke alene. Vi studerer vore interviewpersoners udsagn, gengiver og tolker dem, mens vi holder dem op mod andre kilder, fx en lang række foreliggende, kvantitative opinionsundersøgelseres resultater samt tidligere forskning på området. Samtidig involverer vi vores egen forforståelse, som bl.a. er præget af de forskningsbidrag, der er nævnt ovenfor og mere udførligt i bogens litteraturliste.

Bogens hovedkilder er de nævnte interviews, som vi har kunnet arbejde med – og søge i – både som digitale lydfiler og som digitale og udskrevne tek-

ster. Analysen er foregået som en vekselvirkning mellem gennemlæsning af interviewmaterialet og udvikling af begreber og forståelser. I forbindelse med det omtalte undervisningsforløb udviklede vi en foreløbig analyseplan, hvis formål det var at efterspore danskernes relationer til syv institutioner og af-dække syv former for mentalitet. Ideen var at analysere disse perspektiver på en måde, som både viste hen til det generelle og til forskelle i befolkningen. I løbet af arbejdsprocessen er den oprindelige disposition blevet tilpasset og udviklet, sådan som det naturligvis må ske, når man arbejder med materialet. I konklusionen har vi fremhævet de vigtigste af de indsigter, som – ofte uventet – er fremkommet undervejs gennem arbejdet.

Forbehold og forcer

Det skal noteres, at alle samfundsvidenskabelige publikationer, også denne, øver vold på virkelighedens mangfoldighed. Kriminalforfatteren Eric Ambler (1984) har engang sagt om kriminologer, at de straffer folk ved langsomt at klassificere dem til døde. Risikoen ved enhver klassifikation er, at den tegner et skarpere billede, end der er i den såkaldte virkelighed. Vi vil dog med den norske antropolog Marianne Gullestad (2002: 58) fastholde, at der kan identificeres doxiske felter med underliggende værdier. Hvad vi har fundet ud af, stiller vi til rådighed som »symbolske ressourcer, som potentielt kan anvendes i større eller mindre grad af alle uanset køn, alder, hudfarve osv.« (Gullestad 2002: 59).

Vi tilstræber at lade kilderne tale gennem en analyse og fremstilling, der er så nøgtern som muligt. Det betyder ikke, at vi tror på muligheden af »værdifri« forskning. Den omstændighed, at vi selv er akkurat lige så forviklede med danske institutioner og mentaliteter som vore interviewpersoner, giver os et forståelsesmæssigt plus i både gennemførelsen og analysen af vore interviews. Men det betyder også, at såvel vore faglige som vore personlige forforståelser kommer i spil i arbejdsprocessen. Det nøgterne i analyser og fremstilling har vi satset på at sikre gennem den nævnte kombinerede brug af forskellige kildetyper, som er holdt op mod hinanden. Samtidig prøver vi at udnytte den fordel, der ligger i, at vi kommer fra forskellige fagdiscipliner og i øvrigt også er forskellige som personer såvel mht. baggrund som holdninger på afgørende punkter. En vigtig pointe ved at være flere om projektet er, at vi har kunnet kontrollere hinandens tolkninger af kilderne – og at vi i alle grundtræk har skullet nå til enighed om vægtningerne i fremstillingen.

Som bogen er skrevet, tør vi håbe, at den kan føre til en samtale mellem dens læsere og dens interviewpersoner og forfattere. De fleste af os i Danmark

mener, at hvad vi er, er vi »på min egen måde«. Der er vigtigt for os, at vi er »os selv« hver især (jf. Furseth 2006), men alligevel er vores personlige måder at være »os selv« på dybt indlejret i kollektive måder at være på. Når vi er mest »os selv«, ligner vi ofte hinanden allermest. Det gælder interviewpersonerne såvel som forfatterne bag denne bog. Det kan derfor være, at vi har skrevet en meget dansk bog, som kan bidrage til, at vi fortsat kan være »os selv« på en måde, så vi ligner hinanden ganske meget. Kan bogen tilmed bidrage til en fortsat selvkritisk refleksion om det danske, er det ikke så ringe. Det vil nærmest være fedt.